

منطقه بندر آزاد تجاری و نقش آن در توسعه صادرات ایران (۱)

امیر مانیان

عضویت علمی دانشگاه امام حسین (ع)

مقدمه:

و تحقیق علمی قرار گرفته است. در بخش نخست این مقاله به بررسی ابعاد مختلف این مناطق و در بخش بعدی به تاثیرات ایجاد یک منطقه آزاد در اقتصاد کشور (به ویژه صادرات کالاهای غیر نفتی) پرداخته خواهد شد.

مفهوم مناطق و بندر آزاد تجاری

مناطق آزاد تجاری عبارت است از نواحی محصور و محافظت شده در کنار سواحل، فرودگاهها و دیگر اماکن می باشد، که کالا از طریق هوا، دریا و زمین بدون پرداخت عوارض گمرکی برای امر صدور مجدد (۲) وارد و با انجام فرایندهای تولیدی و ایجاد ارزش افزوده (۳) به کشورهای مبدأ یا ثالث صادر می گردد.

وجه تفاوت بندر آزاد تجاری (۴) و منطقه آزاد تجاری (۵) عبارت از این نکته می باشد که بندر آزاد بیشتر به مثابه یک مرکز برای جابجایی کالا (۶) از یک وسیله حمل و نقل به وسیله دیگر و یا به مثابه انبار گمرکی (۷) می باشد.

کشور ایران در طی سال های گذشته، اقتصادی متکی بر صدور نفت داشته و مانند دیگر کشورهای با اقتصاد تک محصولی، متاثر از نوسانات حجم و قیمت نفت می باشد. پس از کاهش سریع قیمت نفت در طی سال های ۶۵-۱۳۶۴ و بی آمدن آن یعنی کاهش درآمدهای ارزی، آسیب پذیری اقتصادی کشور آشکارتر گردید و مسوولین کشور را بر آن داشت که با تمهیدات مناسب صادرات کالاهای غیر نفتی را افزایش دهند. بر اثر کوشش های به عمل آمده شاهد افزایش صادرات غیر نفتی در سال های ۶۵ و ۶۶ بودیم. با این وجود در حال حاضر هنوز کالاهای غیر نفتی سهم بسیار اندکی از صادرات کشور را در اختیار دارند. برای رفع این تنگنا سمینارها و اجلاس های مختلفی تشکیل گردیده و روش های گوناگونی (۱) مطرح گشته و تا حدی اجرا گردیده است.

ایجاد مناطق و بندر آزاد تجاری، از جمله راه هائی است که می تواند در جهت افزایش صادرات به کار گرفته شود. البته تاکنون این راه نسبت به سایر روش ها کمتر مورد بررسی

۱- (بهبود کیفیت کالا و استاندارد نمودن کالاهای صادراتی، بسته بندی مناسب، ایجاد ثبات در مقررات صادرات و واردات سرمایه گذاری صنایع تولید کننده ی کالاهای صادراتی).

2- Reexport

3- Value -Added

4- Free Port (FP)

5- Frade zone (FTZ)

6- Transhipment

7- Bonded Warehouse

و کالاهائی که وارد این بندر می‌گردد بدون ارزش افزوده به کشورهای دیگر صادر می‌گردد مانند بندر کولون^(۱) در یاناما و بندر جبل علی در خلیج فارس. در حالی که منطقه آزاد تجاری ناحیمای است صنعتی، شامل کارخانجات تولیدی مدرن که مواد اولیه پانیم ساخته در آنجا تغییر شکل، مونتاژ و بسته بندی گردیده و به کشورهای دیگر صادر می‌گردد.

ویژگی‌های کوناگون این مناطق باعث گردیده که تعداد این مناطق در سال‌های اخیر به سرعت روبه افزایش باشد، به طوری که طبق تحقیقات موسسه آدام اسمیت (واقع در انگلستان) در حال حاضر حدود ۴۰۰ منطقه و بندر آزاد در سراسر جهان مشغول فعالیت می‌باشند. کشورهای جهان سوم به خاطر ویژگی‌های این مناطق در سال‌های اخیر توجه زیادی به ایجاد و توسعه این مناطق کرده‌اند. در این میان قاره آسیا به ویژه کشورهای جنوب شرقی آن نقش فعال تری را داشته‌اند.

تا قبل از سال ۱۹۶۶ تنها منطقه آزاد تجاری، کاندالا در هندوستان بود. در حالی که در حال حاضر بیش از ۶۰ منطقه آزاد در آسیا مشغول فعالیت می‌باشد.

مزایای مناطق و بنادر آزاد تجاری

مناطق آزاد دارای مزایای مختلفی می‌باشد که برخی از این مزایا مکمل و زمینه ساز یکدیگر هستند. هر کشور با توجه به ساختار اقتصادی و استراتژی توسعه صنعتی خود، از ایجاد منطقه و بندر آزاد هدف خاصی را دنبال می‌نماید. با توجه به مزایای گوناگونی که مناطق آزاد تجاری دارند، مهم‌ترین آنها را مورد بررسی قرار می‌دهیم.

۱- معافیت و تسهیلات گمرکی: کالاها اعم از داخل یا خارج از کشور بدون پرداخت عوارض گمرکی وارد این مناطق می‌گردد. عدم پرداخت حقوق و عوارض برای این نوع کالاها باعث می‌شود که صاحبان کالا این امکان را بیابند که در مدت نامحدودی، برخلاف انبارهای گمرک، کالا را در انبار بندر یا منطقه آزاد نگهداری کنند تا بتوانند برای فروش کالای خود

شرایط بهتری را به دست آورند. همچنین در مدت نگهداری در انبار بندر یا منطقه آزاد این فرصت را داشته باشند که برای تغییر شکل کالائی که در اختیار دارند اقدام لازم را به عمل آورند و یا اگر به صورت مواد خام است با انجام فرایندهای تولیدی آنها رابه صورت کالاهای ساخته شده صادر نمایند. نرخ انبارداری در بندر یا منطقه آزاد بسیار ناچیز بوده و لذا طول مدتی که کالا در انبار بندر و منطقه آزاد نگهداری می‌شود، هزینه چندانی را بر صاحبان کالا تحمیل نمی‌کند. از طرفی می‌باید این مطلب را خاطر نشان ساخت که هر گاه این کالا در خارج از کشور نگهداری شده یا تغییر شکل یا بدست‌آمده هزینه‌ها به صورت ارزهای خارجی بوده در حالی که فرایندهای فوق‌الذکر در مناطق آزاد تجاری با ارز کشور صاحب این مناطق هزینه می‌گردد.

۲- توسعه کارخانجات صنعتی: یکی از روش‌های صنعتی کردن مناطق غیرصنعتی استفاده از مناطق آزاد تجاری می‌باشد. مناطق آزاد تجاری و فراهم کردن تسهیلات زیربنائی برای یک محیط صنعتی در این مناطق از اهداف اصلی ایجاد اینگونه مناطق می‌باشد. به طور مثال دولت ایرلند جنوبی برای صنعتی کردن منطقه شانون، فرودگاه آزاد شانون^(۲) را در سال ۱۹۶۱ میلادی در منطقه‌ای به وسعت ۱۵۰ هکتار در کنار فرودگاه شانون ایجاد کرد.

توسعه کارخانجات نه تنها در داخل محدوده‌ی این مناطق صورت می‌پذیرد، بلکه باعث راه اندازی صنایع مکملی در خارج این مناطق می‌گردد. و به عبارتی هدف اصلی نیز تزریق صنعت از طریق ایجاد مناطق آزاد تجاری به بیکری جامع می‌باشد. البته تمامی این امور با هماهنگی ساختار اقتصادی و استراتژی توسعه صنعتی کشور امکان پذیر می‌باشد. در این مناطق می‌توان مواد خام و پانیم ساخته را از سایر کارخانجات داخل کشور به این مناطق وارد کرده و پی از تکمیل به خارج صادر کرد.

در ایجاد مناطق آزاد تجاری نمی‌باید صرفاً "به مزایای این مناطق به صورت مجرد از اقتصاد کشور نگریست.

1- Colon

2- Shannon International Airport at Irland

بلکه مسأله‌ی همبستگی (۱) اینگونه مناطق با سایر نواحی کشور از مهم‌ترین عواملی است، که می‌باید مورد توجه قرار گیرد. باید توجه داشت که چه بسا مناطق آزاد تجاری از نظر مزایای مترتب در ایجاد اینگونه مناطق مانند افزایش صادرات و اشتغال در ظاهر موفق نباشد ولی توانسته باشد ارتباط لازمی بین این مناطق و سایر نواحی داخل کشور به وجود آورد که حاصل آن اشتغال، توسعه سرمایه‌گذاری، انتقال تکنولوژی و ایجاد معابر و راه‌های کل کشور باشد.

در میان صنایع مختلف، در مناطق آزاد تجاری صنعت بسته‌بندی از جایگاه خاصی برخوردار می‌باشد و در امر صادرات، تولیدات و کالاها به صورت عدل‌های بزرگ صادر می‌گردد. این امر به خاطر کاهش هزینه‌ی حمل و نقل و بسته‌بندی می‌باشد، از طرفی چون تولیدکنندگان نمی‌توانند مطابق سلیقه‌های مختلف در سراسر جهان کالاهای خویش را بسته‌بندی کنند لذا در مناطق آزاد یا بنادر آزاد تجاری می‌توانند عدل‌های مختلف را به تناسب سلیقه‌های کشورهای مجاور بسته‌بندی کرده و صادر نمایند، با توجه به این نکته که مقررات داخلی کشورها با یکدیگر متفاوت بوده و باعث می‌گردد که نوعی بسته‌بندی خاص برای آن کشور در نظر گرفته شود. به طور مثال در برخی از کشورهای عربی منطقه‌ی خلیج فارس، ورود کالاهای خارجی که در بسته‌بندی آن نام و مشخصات کالا به عربی نوشته نشده باشد، اجازه ورود داده نمی‌شود.

البته صنعت بسته‌بندی امری فراتر از صرف‌گذاردن کالا در جعبه یا قوطی می‌باشد. فرایند بسته‌بندی امری مانند خشک کردن، دستچین، درجه‌بندی، طبقه‌بندی و مخلوط کردن را نیز شامل می‌گردد. تمامی امور فوق‌الذکر می‌تواند باعث گسترش صنعت بسته‌بندی و صنایع وابسته گردیده و در نتیجه باعث رونق اقتصادی یک کشور گردد. کشورهای در حال توسعه کالاهای خود را با کمترین ارزش افزوده صادر می‌کنند و در نتیجه ارزش کمتری را می‌توانند نصیب خود گردانند. کالاهای صادراتی به ویژه اقلام کشاورزی که به صورت فله‌صادر می‌گردد

بایسته‌بندی کردن مناسب که از ساده‌ترین فرایندهای تولیدی می‌باشد، می‌تواند ارزش افزوده ایجاد کرده و ارزش بیشتری به کشور خود وارد کنند.

۳- انتقال تکنولوژی: یکی از اهداف اولیه اصلی کشورهای جهان سوم در تاسیس و ایجاد مناطق آزاد تجاری، استفاده از تکنولوژی جدید و انتقال آن به صنایع کشور خود می‌باشد. البته مباحث طولانی در زمینه‌ی چگونگی انتقال تکنولوژی از طریق مناطق آزاد تجاری مطرح می‌باشد. به طور نمونه، برخی را عقیده بر این است که چون عمدتاً "در این مناطق کارخانجات مونتاژ قرار دارد، در حقیقت انتقال تکنولوژی صورت نمی‌پذیرد.

این تفکر پذیرفته شده است که کارکردن کارگران ساده در خطوط مونتاژ انتقال تکنولوژی نمی‌تواند نامید، اما اگر ایجاد کارخانجات با سیاست‌های صنایع صنعتی همراه باشد، می‌توان از این مرحله با کسب تجربه عبور کرده و به تکنولوژی‌های جدید نائل گردید.

کشورهای مختلف توانسته‌اند از طریق ایجاد این مناطق، روند انتقال تکنولوژی به صنایع کشور خود را تسریع بخشند. به طور مثال کره‌ی جنوبی ۳ الی ۴ هزار تکنیسین و مهندس در منطقه‌ی توسعه‌ی صادرات ماسان (۲) و کشورهای خارج (عمدتاً ژاپن) در رشته‌های مختلف صنعتی به ویژه در صنعت الکترونیک آموزش دهد. این متخصصین بعد از کسب تجربه لازم به سایر مناطق کره بازگشته و مشغول خدمت در شرکت‌های سازنده‌ی وسایل الکترونیکی می‌باشند.

کشور تایوان به روش دیگری از مناطق آزاد تجاری در درجهت انتقال تکنولوژی استفاده به عمل آورده است. سال‌ها به دلیل پائین بودن کیفیت مواد خام یا نیم‌ساختیمی داخلی، کارخانه‌های واقع در مناطق آزاد تجاری در تهیه‌ی مواد خام و قطعات نیم‌ساختیمی خود از بازارهای داخلی رغبت چندانی نشان نمی‌دادند. کارخانجات واقع در مناطق آزاد تجاری و کارخانجات داخلی تامین‌کننده‌ی مواد اولیه و قطعات نیم‌ساخته، زیر نظر دولت جلساتی تشکیل داده

1- Linkage

2- Massan Free Export Zone (MAFEZ)

و به این نتیجه رسیدند که از طرف کارخانجات واقع در مناطق آزاد افرادی برای بررسی کنترل کیفیت و تطبیق آن با استاندارد های جهانی به داخل کشور فرستاده شوند. و از طرفی ابزار آلات و تجهیزات آزمایشگاهی جهت امر کنترل کیفیت در اختیار کارخانجات داخل کشور که تامین کننده مواد اولیه شرکت های واقع در مناطق آزاد تجاری می باشند قرار داده شود. مجموعه ای این اقدامات دارای نتیجه مثبتی بود به طوری که در سال ۱۹۶۹ مواد اولیه وارد شده به این مناطق ۵۴ میلیون دلار بود که تنها ۴ میلیون دلار آن را مواد خام و نیم ساختهی داخل کشور تشکیل می داده است. در حالی که در سال ۱۹۷۹ از کل واردات مواد خام و نیم ساخته به این مناطق یعنی ۶۱۰ میلیون دلار سهم واردات از مناطق داخل کشور ۴۶/۳ درصد یعنی ۲۸۲ میلیون دلار بوده است.

۴- جذب سرمایه گذاری خارجی: اکثر کشورهای جهان سوم که اقدام به تاسیس و ایجاد مناطق آزاد تجاری کرده اند، اولین هدفشان جذب سرمایه گذاری خارجی می باشد. بدین مناسبت یکی از اسامی مصطلح این نواحی " منطقه توسعه سرمایه گذاری " (۱) می باشد. کشورهای جهان سوم، رشد کنند خود را در زمینه توسعه اقتصادی و صنعتی ناشی از کمبود سرمایه می دانند. بدین سبب اکثر این کشورها برنامه ریزی های اقتصادی خود را منطبق با میزان سرمایه خارجی قابل جذب می نمایند. این اتکاء به سرمایه های خارجی باعث گردیده که بسیاری از اقدامات اجتماعی و قانونی در جهت جذب سرمایه های خارجی متمرکز گردد.

مناطق آزاد تجاری یکی از روش های جذب سرمایه گذاری های خارجی می باشد. برخی از کشورها، برای جذب نمودن اینگونه مناطق در جهت جذب سرمایه های خارجی، از معافیت های مختلفی از جمله عوارض گمرکی استفاده می نمایند. عمده عامل جاذبیت این مناطق جهت سرمایه گذاری، نیروی کار ارزان در کشورهای جهان سوم می باشد. سازمان بهره وری آسیایی (۲) طبق گزارشی، دلایل

اصلی جاذبیت اینگونه مناطق برای سرمایه گذاران خارجی را چنین بیان می کند:

الف - تسهیلات زیر بنایی مناسب

ب - نیروی کار ارزان

ج - نزدیکی به بازار مصرف کشورهای هم جوار (که باعث تقلیل هزینه تولید و حمل و نقل میگردد).

از طرفی کشورهای میزبان نیز برای جذب سرمایه گذاری های خارجی اهداف ذیل را مد نظر دارند.

الف - ایجاد اشتغال

ب - کسب درآمد ارزی از طریق صادرات

ج - ارتقاء دانش فنی افراد بومی

د - انتقال تکنولوژی جدید

ه - ایجاد حلقه های ارتباطی: بین صنایع بومی و تکنولوژی جدید که در این مناطق بکار گرفته می شود.

مطالب فوق الذکر باعث رشد سریع مناطق آزاد تجاری در کشورهای جهان سوم بخصوص کشورهای جنوب شرقی آسیا گردیده است.

۴- توسعه صادرات (به ویژه صادرات صنعتی): توسعه صادرات، از اهداف عمومی کشورهایی است که اقدام به ایجاد مناطق آزاد تجاری کرده اند. این امر سبب گردیده است که سازمان بهره وری آسیایی و بسیاری از کشورها این مناطق را " مناطق توسعه صادرات (۲) " نام گذاری نمایند. مناطق آزاد تجاری با توجه به ویژگی های خاص خود (استفاده از معافیت های گمرکی، سرمایه گذاری خارجی و انتقال تکنولوژی) محیط مناسبی را جهت تولید کالاهای صنعتی و صدور آن به وجود می آورند. بسیاری از کشورها اجازه ای ایجاد واحدهای تولیدی (اعم از اینکه با سرمایه های داخلی یا خارجی تامین گردد)، در این مناطق را منوط به صدور تمامی فرآورده های خود به خارج از کشور دانستند. به طور مثال در قانونی که جهت ایجاد مناطق آزاد تجاری در تایوان به تصویب رسید، یکی از شروط آن صادرات تمامی فرآورده های

- 1- Investment Promotion Zone (IPZ)
- 2- Asian Productivity Organization (APO)
- 3- Export processing Zone (EPZ)

با وجود اشتغال زائی مناطق آزاد تجاری به ویژه در آسیا، میزان شغل‌های ایجاد شده به نسبت کل نیروی کار این کشورها بسیار اندک می‌باشد.

به طور مثال: تعداد شاغلین در مناطق آزاد تجاری در کشور تایوان در سال ۱۹۸۷ بالغ بر ۸۹۱۱۲ نفر بوده که فقط ۲ درصد افزایش را نسبت به سال ۱۹۸۱ نشان می‌دهد. کشور هندوستان با وجود سابقه‌ی ۲۰ ساله در ایجاد مناطق آزاد تجاری فقط ۵۰۰۰ شغل توانسته است برای افراد بومی در این مناطق ایجاد نماید.

در کنار اهداف اصلی فوق الذکر، مزایای دیگری مانند، ایجاد نمایشگاه‌ها و فروشگاه‌ها توسعه‌ی راه‌ها و شبکه‌های ارتباط و توسعه‌ی صنعتی نواحی هم جوار به صورت جنبی و حاشیهای حاصل می‌گردد.

موانع و محدودیت‌ها:

مناطق آزاد تجاری با وجود مزایایی که دارند، دارای یک سری موانع و محدودیت‌ها نیز می‌باشند. این موانع و محدودیت‌ها بعضی جنبی عام داشته و برخی نیز فقط در مورد کشورهای خاصی صدق می‌کنند. در این قسمت به این موارد اشاره خواهد شد.

۱- رقابت شدید مابین مناطق آزاد تجاری: از مسائل مهمی که در مناطق آزاد تجاری وجود دارد، مسأله‌ی رقابت است که با گذشت زمان حادتر می‌گردد. طبق بررسی که سازمان یونیدو در سال ۱۹۷۵ انجام داده و آن را در اولین سمپوزیوم مناطق آزاد تجاری در آسیا مطرح نموده چنین آمده است:

به سبب مزایایی که ایجاد مناطق آزاد تجاری برای کشورهای جهان سوم فراهم نموده، گرایش فراوانی در جهت تاسیس این مناطق در کشورهای جهان به وجود آمده است. از مسائلی که در آینده این مناطق با آن دست‌به‌گریبان خواهند بود افزایش بیش از اندازه‌ی این مناطق می‌باشد. چیزی که سازمان یونیدو از آن تعبیر به "جنگ مناطق آزاد

تولیدی این مناطق می‌باشد. البته برخی از کشورها مانند جمهوری خلق چین با شرایط بسیار سنگین و سختی اجازه‌ی ورود بعضی از تولیدات این مناطق را به داخل کشور خود می‌دهد. قابل ذکر است آن چیزی که مهم تراز میزان صادرات کالا از طریق این مناطق می‌باشد تاثیر آن در صادرات کل کشور می‌باشد. و به همین نحو است که یونیدو - سازمان توسعه صنعتی وابسته به سازمان ملل متحد (۱) - از مناطق آزاد تجاری به عنوان محرک‌های در جهت تشویق صادرات صنعتی یاد می‌کند.

به طور مثال ۹ درصد از کل صادرات کشور تایوان در سال ۱۹۷۴ از طریق سه منطقه‌ی آزاد تجاری این کشور صورت گرفته بود در حالی که در سال ۱۹۸۲ این رقم به ۶ درصد تنزل پیدا کرد (از نظر حجم و ارزش افزایش یافته است). این امر را مسوولین اقتصادی این کشور، دلیل پویایی اقتصاد کشور خود بیان می‌کنند. زیرا صادرات این مناطق از مصنوعات با تکنولوژی پائین و کاربر نظیر منسوجات به صادرات محصولات و فرآورده‌های با تکنولوژی بالا مانند کامپیوتر و امثالهم تغییر نموده است.

طبق آخرین آمار، میزان صادرات تایوان در سال ۱۹۸۷ از طریق مناطق آزاد تجاری ۲/۹۰۰ میلیون دلار و کره‌ی جنوبی ۱/۱۴۸ میلیون دلار (۳/۳ درصد کل صادرات این کشور) فی‌لی‌پین ۲۷۷ میلیون دلار بوده است.

۵- اشتغال: احداث کارخانجات مختلف و فعال شدن امور تولیدی و خدماتی در مناطق آزاد باعث اشتغال می‌گردد. در کشورهای جهان سوم که دارای مناطق آزاد می‌باشند، امر ایجاد اشتغال در بخش صنایع صادراتی کار بر امری نسبتاً "موفق بوده است.

البته به سبب بحران‌های اقتصادی ناشی از تحریم نفت در اوایل دهه‌ی ۷۰، روند اشتغال تا حدی کند گردید. در سال‌های اخیر گرایشی در جهت ایجاد صنایع سرمایه‌بر با تکنولوژی جدید به وجود آمده است. در نتیجه، اشتغال کاهش یافته و بجای آن بهره‌وری نیروی کار افزایش یافته است.

تجاری" نموده است به خصوص این امر در جذب سرمایه - گذاری های خارجی نمایان تر است. این رقابت باعث می گردد که در معافیت های گمرکی، مالیاتی و قوانین مربوط به درآمد ملاحظات بیشتری بنفع سرمایه گذاران خارجی در نظر گرفته شده و سهم کمتری در اختیار کشور میزبان قرار گیرد.

البته می باید در نظر گرفت که سهم این مناطق در تجارت بین المللی بسیار محدود است، به طوری که سهم این مناطق از صادرات صنعتی جهانی ۱/۵ می باشد. رقابتی که در مورد مناطق آزاد تجاری مطرح گردیده خاص این مناطق نمی باشد بلکه مشکلی است عمومی برای کشورهای جهان سوم که استراتژی و راهبرد توسعه صادرات را انتخاب نمودمانند. چنانچه در سمیناری که مرکز توسعه منطقه ای سازمان ملل متحد (۱) در شهر ناگويا (۲) ترتیب داده این مساله چنین مطرح گردید:

" رقابت هایی که در امر توسعه صادرات دیده می شود به عبارتی قرار دادن کشورهای فقیر در برابر یکدیگر می باشد که این امر نتایج شومی به بار می آورد زیرا هر کدام با نومی می گویند تا مصنوعات کارخانهای خود را که مشابه مصنوعات دیگران است، ارزان تر عرضه کنند و این کوششی است تا جای پای کوچکی در بازارهای جهانی به دست آورند. نظر سازمان های جهانی مانند یونیدو و سازمان بهره وری آسیا بر این امر استوار می باشد که می باید رقابت های فعلی را به سوی ارتباط و پیوستگی بین این مناطق و اقتصاد ملی هر کشور از یک طرف و انتقال تکنولوژی از سوی دیگر جهت داد.

۲- مساله سهم بندی (۳) و تعرفه بندی (۴)
تمامی دولت ها به نحوی از انحاء در امور اقتصادی و بازرگانی برای مصالح ملی خود دخالت می کنند. کشورهای پیشرفته صنعتی با توجه به اینکه مبنای تجارت و اقتصاد خود را بر رقابت گذاشته اند (اعم از رقابت داخلی یا خارجی) عملاً از سیستم های حمایتی پیروی می کنند.

کارخانجات واقع در مناطق آزاد تجاری عمدتاً " محصولات خود را بر مبنای سفارشات سایر کشورها (چه برای صرف داخلی و یا برای صدور مجدد به کشورهای ثالث) تولید نموده و صادر می نمایند. بدین سبب این مناطق به طور غیر مستقیم درگیر محدودیت های سهمیه بندی کشورهای صنعتی می گردند اما بهر حال مساله سهمیه بندی و بالا بودن تعرفه گمرکی از مشکلات و موانع مناطق آزاد می باشد. بدین سبب مناطق آزاد تجاری می باید در جهت متنوع نمودن محصولات صادراتی و به دست آوردن بازارهای جدید اقدام نمایند و به بازارهای سنتی خود اکتفا نکنند.

۳- معضلات اجتماعی:

از مشکلاتی که در مقابل مناطق آزاد تجاری قرار دارد، تقابل فرهنگ های مختلف می باشد. در نتیجه این تقابل یک سری معضلات اجتماعی و اخلاقی به وجود می آید. از مسائل و مشکلات فراروی مناطق آزاد تجاری همانند سایر مناطق و قطب های صنعتی (۵) مساله مهاجرت می باشد. بدین معنی که ایجاد یک منطقه آزاد تجاری باعث مهاجرت وسیعی از مناطق روستائی اطراف به این منطقه می گردد. این مهاجرت در بعضی کشورها وسعت بسیار زیادی داشته است. به طور مثال در کشور تایوان بعد از ایجاد منطقه آزاد تجاری کاوهسیونگ (۶) در طی ۱۲ سال حدود ۴۰۰ هزار نفر از روستاهای اطراف به این منطقه مهاجرت کرده اند. این مهاجرت ها خود باعث افزایش قیمت زمین و اجاره بها و قیمت کالاها گردیده است. از آن مهم تر مساله عدم تطابق فرهنگ بومی و روستائی با فرهنگ شهری و اروپائی می باشد این مطالب باعث تضادهائی شده که خود منجر به افزایش جنایت گردیده است. همچنین کشور جمهوری خلق چین با وجود تمرکز و تبلیغات شدید حزبی با این معضل در مناطق آزاد تجاری روبرو می باشد.

مطالب فوق الذکر با بودن بیگانگان به خصوص

1- United Nations Centre For Regional Development

2- Nagoya

3- Quota

4- Tariff

5- Industrial Estates

6- Kaohsiung

اروپائیان و آمریکائی‌ها تشدید می‌گردد. این افراد به قول قرآن کریم در سوره ی قارعه، اصحاب مشتمه می‌باشند، یعنی برای اطرافیان خود فساد و تباهی می‌آورند. با توجه به بهره‌گیری از مصونیت هائی که قانون (برخی از کشورها) در اختیار بیگانگان گذارده امکان اشاعه فساد برای آنها زیاد می‌باشد.

مشکل اجتماعی دیگر وجود زنان به عنوان اکثریت نیروی کاری باشد. به طوری که طبق آمارهای منتشره اکثریت نیروی کار کشور هندوستان در مناطق آزاد تجاری کاندالا^(۱) و سانتاکروز^(۲) را زنان تشکیل می‌دهند. همچنین ۸۵ درصد نیروی کار در سری لانکا، ۷۵ درصد نیروی کار در کره ی جنوبی و ۸۴ درصد نیروی کار در تایوان را زنان به ویژه زنان جوان تشکیل می‌دهند. استفاده فراوان از نیروی کار زنان، به خاطر ماهیت صنایع واقع در این مناطق می‌باشد، صنایع موجود در این مناطق اکثراً "صنایع کاربر و مونتاژی می‌باشد. این نوع صنایع به سبب عدم احتیاج به کارگران متخصص، از نیروی کار ارزان زنان استفاده می‌کنند. برخی از کشورها با جذب صنایع سرمایه و با تکنولوژی مدرن که لازمه ی آن بکارگیری نیروی کار متخصص می‌باشد میزان بکارگیری نیروی کار مردان را در مقابل نیروی کار زنان افزایش دادماند.

۴- مضرات سرمایه گذاری خارجی:

سرمایه‌گذاری شرکت‌های چند ملیتی^(۳) و کشورهای بزرگ صنعتی در ممالک در حال توسعه بیش از آنکه به استفاده ی کشورهای جهان سوم باشد، نفع کشورهای مادر را در بردارد. کشورهای بزرگ صنعتی از طریق سرمایه گذاری، نه تنها صنایع داخل کشور خود را فعال نمودند بلکه تولید و صدور کالاهای مصرفی را به سمت تولید و صدور کالاهای واسطه‌ای و سرمایه‌ای جهت دادماند. بدین وسیله توانستماند بازار جهانی تولیدات کالاهای سرمایه‌ای و واسطه‌ای را مستقیماً" و بازار کالاهای مصرفی را از طریق شعب خود در کشورهای در

حال توسعه در اختیار خود قرار دهند. طبق یک بررسی که توسط دانشگاه هاروارد انجام گرفته، مشخص گردیده است که سرمایه گذاری خارجی باعث تولید بیشتر، توسعه ی صادرات و افزایش سرمایه گذاری داخلی در این کشور گردد. بدین وسیله می‌توان بیان کرد که سرمایه گذاری‌های خارجی کشورهای بزرگ صنعتی روشی است برای تسخیر بازارهای جدید بین المللی.

سوالی که در مورد مناطق آزاد تجاری مطرح می‌گردد، این است که در سرمایه گذاری خارجی چه کسانی منتفع می‌گردند؟ شرکت‌های چند ملیتی یا کشورهای میزبان.

سازمان بهره‌وری آسایشی گروهی را مأمور تحقیق در این زمینه نمود. برای این منظور از ۳۷ شرکت خارجی که در مناطق آزاد تجاری مشغول فعالیت هستند سوال فوق‌الذکر مطرح گردید. شرکت‌ها به این سوال جوابی ندادند. ۲۷ شرکت گفتند که هر دو طرف معامله به طور متقابل سود می‌برند. در جواب به این سوال هیچیک از این شرکت‌ها سود کشورهای میزبان را به صورت یکطرفه را ذکر نکردند و ۵ شرکت نیز گفته است که شرکت‌های چند ملیتی به طور یکجانبه منتفع می‌گردند. این گزارش موقعیت شرکت‌های چند ملیتی و سود آنها را از این مناطق روشن می‌سازد.

مطالب ذکر شده تنها نشان دهنده ی اثرات اقتصادی شرکت‌های چند ملیتی و سرمایه گذاری خارجی بوده است. در حالی که نفوذ سیاسی و اجتماعی این شرکت‌ها در کشورهای جهان سوم مقوله‌ی دیگری است که می‌باید مورد بررسی کامل قرار گیرد. مانند نقش شرکت آی. تی. تی، در سقوط دولت سالوادور آلنده در شیلی، نقش شرکت یونایتد فرسوت در آمریکای مرکزی و شرکت‌های نفتی در کشورهای نفت خیز.

زمینه‌های حقوقی و مدیریتی مناطق آزاد تجاری:

مناطق آزاد تجاری در جهان سوم همگی از یک اعتبار ماوراء مرزی برخوردارند که به آنها عملاً "معافیت دو جانبه‌ای

1- Kandala

2- Santacruz

3- Multinational Company

به اینگونه مرکز تنها اختیار و قدرت مذاکره با دولت‌های خارجی، شرکت‌ها و افراد اعطاء می‌شود.

نوع ساختار سازمانی برای ادارهی این مناطق از مسائل مهم قابل بررسی می‌باشد. وجه اشتراک مدیریت و ادارهی این نواحی تمرکز اختیارات است. البته هر کشوری در زمینه‌ی مدیریت از نوع خاصی از ساختار سازمانی استفاده می‌نماید به طوری‌مثال در قانون تجارت آزاد سری‌لانکا در سال ۱۹۷۸ یک ارگان اداره کننده‌ی مستقل برای این مناطق در نظر گرفته شده است. کشورهای تایوان و کره‌ی جنوبی نیز به صورت متمرکز اداره می‌کردند. البته کشورهایمانند هندوستان در ادارهی مناطق آزاد تجاری خود از روش عدم تمرکز و هماهنگی بین ادارات و سازمان‌ها پیروی می‌کند. با این وجود به خاطر ماهیت اینگونه مناطق روش تمرکز اختیارات شیوه‌ی مناسبی برای ادارهی مناطق آزاد می‌باشد. از لحاظ نوع مالکیت، در بسیاری از کشورها، محدودیت خاصی در ایجاد منطق آزاد تجاری وجود ندارد.

بخش خصوصی و دولتی می‌توانند نسبت به تاسیس و ادارهی این مناطق اقدام نمایند اما در عمل حتی کشورهای همچون آمریکا که بخش خصوصی در بیشتر زمینه‌های اقتصادی آن نقش بسیار فعالی دارد، در زمینه‌ی ایجاد و ادارهی مناطق آزاد تجاری اقدامی ننموده‌اند، زیرا ایجاد این مناطق فی‌نفسه سود آور نبوده، بلکه زمینه‌های مساعدی که برای فعال کردن تجارت، ایجاد صنایع و غیره فراهم می‌آورد سود آور می‌باشد.

آینده‌ی مناطق آزاد تجاری:

همان‌طور که در مورد رقابت شدید مناطق آزاد تجاری ذکر گردیده افزایش مناطق آزاد تجاری از یک طرف و تبدیل صنایع کاربری سرمایه‌بر اثر پیشرفت تکنولوژی و بازگشت آنها به کشورهای صنعتی از طرف دیگر باعث گردیده که نیروی کار ارزان (به عنوان مهم‌ترین ویژگی مناطق آزاد تجاری در کشورهای جهان سوم) تدریجاً اهمیت خود را از دست بدهد.

هم از نظر شمول حقوق مدنی داخلی و هم از نظر کنترل دولتی اعطاء می‌کند. بنابراین همه اقدامات در رابطه با صادرات و واردات بین مناطق تجارت آزاد و نواحی تعرفه‌های ملی (۱) در حقیقت به عنوان انجام صادرات بین دو کشور تلقی می‌شود.

اعتبار ماوراء مرزی مناطق تجارت آزاد از نظر حقوقی از این حقیقت ناشی می‌شود که این مناطق از شمول قوانین گمرکی که در نواحی تعرفه‌های ملی قابل اجرا هستند، معاف می‌باشند. همچنین این مناطق حق اعطاء معافیت از حقوق مدنی به سرمایه‌گذاران، در منطقه‌ی تجارت آزاد دارا می‌باشند. گاهی این معافیت‌ها آنقدر زیاد است که یادآور نوع خاصی از کاپیتولاسیون می‌گردد. به طوری که در برخی از کشورها مانند سری‌لانکا دادگاه‌های محلی حق محاکمه‌ی سرمایه‌گذاران خارجی در این مناطق را نداشته و می‌بایست دادگاه‌های خاصی به جرم آنها رسیدگی نمایند.

معمول‌ترین معافیت‌هایی که سرمایه‌گذاران در منطق آزاد تجاری در محدوده‌ی قوانین مدنی از آنها برخوردارند عبارتند از:

- قوانین مختلف مالیاتی

- قوانین مربوط به درآمد‌ها

- قوانین مربوط به شرکت‌ها

- قوانین مربوط به ارزهای خارجی

- قوانین مربوط به خروج سود و سود سهام

البته ذکر این نکته ضروری است که هر کشوری تواند

مطابق قوانین اجتماعی و شرایط مذهبی و فرهنگی خود چنین قوانینی را وضع نماید و الزامی برای تبعیت از قوانین حاکم بر مناطق و بنادر آزاد تجاری سایر کشورها وجود ندارد.

در زمینه‌ی ادارهی این مناطق نیز باید گفت که هر زمان کشوری قانونی برای ایجاد منطقه‌ی آزاد تجاری از طریق قوه‌ی مقننه به تصویب می‌رساند، قانون مکمل دیگری نیز همراه با آن به تصویب می‌رسد که برطبق آن مرکزی مستقل به وجود می‌آید که ادارهی منطقه‌ی تجارت آزاد را به عهده می‌گیرد.

1- Domestic Tariff Areas (DTA)

بدین سبب بسیاری از کشورها که خود پیشگام در ایجاد و توسعه مناطق آزاد تجاری بودند به سبب مسائل فوق‌الذکر در حال تغییر نوع و ساختار مناطق آزاد تجاری می‌باشند. بدین معنی که با ترکیبی از امکانات علمی (اعم از دانشگاه‌ها و مراکز تحقیقاتی) در زمینه‌ی تحقیق و توسعه‌ی (۱) امکانات صنعتی کشور و تسهیلات مناطق آزاد تجاری، پارک‌های علوم و فنون (۲) ایجاد نمودند که بجای جذب صنایع کار‌بسر باتکنولوژی ساده، صنایع سرمایه‌بر باتکنولوژی پیشرفته جذب نموده و محصولات سرمایه‌ای با ارزش افزوده زیاد تولید و صادر نمایند. اگر کشوری بخواهد مناطق آزاد تجاری را ایجاد یا توسعه دهد می‌باید با توجه به پیشرفت تکنولوژی و تغییرات شدید بازرگانی بین‌الملل، دواصل انعطاف‌پذیری (۳) و نوآوری (۴) را سرلوحه‌ی کار خود قرار دهد.

- 1- Research and Development (R&D)
- 2- Science-Based Industrial Park (SBIP)
- 3- Flexibility
- 4- Innovation

- 1- Stanley, Alexander, O. 1963. Handbook of International Marketing How to Export, Import and Invest Overseas. Mc Grow-Hill Book, Company.
- 2- An Introduction to Doing Import and Export Business. 1962. International Group Chamber of Commerce of the United State.
- 3- Cateora, Philip, P. Hess, John, H. 1972. International Marketing. Richard, D. Irwin Inc.
- 4- Jonnrd, Clude, M. 1973. Exporter's Financial and marketing Handbook. Noyes Data Corporation.
- 5- Miracle, Gordon, E. Allaun, Geraid, S. 1970. International Marketing management. Richard D. Irwin, Inc.
- 6- Kramer, Ronald, L. 1959. International Marketing. South-Western Publication Company. Cincinnati Ohio.
- 7- Export Processing Zones in Asia: Some Dimensions. 1977. Asian Productivity Organization. Nordica International Limited. Hong Kong.
- 8- Economic and Social Impacts of Export Processing Zone in Asia. 1980. Asian Productivity Organization. May - Union Printing Product Co. Hong Kong.
- 9- Shanghai Wants International Funds. December 1986. Intertade China Business and Industry Review. Beijing China
- 10-Report of Industrial Estates Study Mission. November 1963. Tokyo Japan.
- 11-Report of the Initial Study on the Feasibility of Stablishment an Iranian Free Port on the Persian Gulf. November 1971. P.A.- International Management Consultant LTD.
- 12-Investor's Guide. October 1987. Goverment of Dubai Jebel Ali Free Zone Authority. Technical Printing Press - DUBAI - U.A.E.
- 13-Report of the APO Symposium of Export Processing Zones. 1987. Tokyo.
- 14-Export Processing Zones and Science Parks in Asia. 1987. Asian Productivity Organization. Akaska. Tokyo. Japan.